

Voigt Vilmos (1940-2025)
Folklor- és néprajzkutató, szemiotikus, filológus, vallástörténész

Ez év elején ünnepelte Voigt Tanár Úr a nyolcvanötödik születésnapját. Ez alkalomból az MTA Szemiotikai Munkabizottsága egynapos konferenciát rendezett a tiszteletére, ahol ő is, mint ünnepelt megjelent. A rövid rendezvénysorozat kezdeményezőjeként és egyik szervezőjeként nagyon jó volt látni a feléje áramló közmegebecsülést és szeretetet. A szemiotikusok e szakmai közösségének egésze, de éppúgy minden tagja személyesen is sokat köszönhetett neki, aki nélkül a hazai és a külhoni magyarság körében folyó szemiotikai kutatások nem tartanának ott, ahol tartanak. Ezt a róla korábban elhangzott értékelések alapján más, általa művelt tudományterületekről is megállapíthatjuk. Kevesekről mondható el az, amit róla biztos állíthatunk, hogy idősebb korokra – kimagasló tudományos teljesítményük és szervezőképességük alapján – mondhatni apafigurává váltak, akikre a tanítványaik felnéznek és akiktől bátorítást, ösztönzést, tanácsokat és kritikát várnak.

Voigt Vilmos már egészen korán, középiskolás korában elkötelezte magát a néprajz és folklór mellett és mindeközben élénk irodalmi érdeklődést mutatott. Elsőre felvették az ELTE irodalom–néprajz szakára, ahol 1963-ban végzett. Egyetemistaként népmesék gyűjtésében vett részt, és a diplomamunkáját a magyar népmese stílusáról írta. A kitüntetéses diplomájával mindjárt az egyetem Folklor Tanszékére került gyakornoknak. A ranglétrán fokozatosan emelkedve végül tanszékvezetői és később intézetvezetői pozíciót is betöltött. A *folklor esztétikájához* című kandidátusi disszertációjával 1972-ben a néprajz kandidátusa címet nyerte el. A következő, a néprajztudomány doktora fokozatot (ma az ilyen fokozatok egységesen az MTA doktora elnevezést viselik) 1995-ben érte el. Nyugállományba vonulva, ami számára egyáltalán nem pihenést jelentett, az ELTE professzor emeritusa lett.

Az életmű értékeinek és kiterjedtségének, interdiszciplináris jellegének, valamint belső kapcsolódási pontjainak vizsgálata külön kutatásokat igényelne. Kellő szakismeret híján a szemiotikán kívül eső területeken született eredmények részletes értékelésére nem vállalkozhatok. Az azonban talán már most elmondható, hogy a szemiotika az életmű egészében nagyon jelentős szerephez jutott. A jel tudomány egyik fontos sajátossága, hogy interdiszciplináris érdeklődést támaszt a kutatókban vagy ha már az megvan, akkor hozzájárul annak a fenntartásához és további kibontakozásához. Ez jól megmutatkozik Voigt Vilmos egész munkásságában, amely több tudományágban bizonyult kiemelkedően gyümölcsözőnek. A szemiotika mellett meglevő főbb kutatási területeinek együttese nagyon jól tükrözte ezt az összefüggést: az összehasonlító folklorisztika, az irodalom- és művészetfilológia, a néprajz és a vallástörténet mind olyan tudományágak, ahol az átlagosnál jóval többet foglalkoznak a jelekkel.

A fiatal Voigt Vilmos szerencsés időszakban lépett be a néprajzi és folklór kutatások világába. E két tudomány elismeréséért – több kutatói generáció erőfeszítéseinek köszönhetően – már nem kellett küzdeni. Mivel ezek nem tartoztak a rendszerimmanens kelet-európai marxizmus befolyásolásra kijelölt tudományterületei közé, az új módszereket lényegi akadályok nélkül lehetett alkalmazni. Ez, más tényezőkkel összeszővődve, bizonyos mértékig előkészítette a terepet a szemiotika hazai recepciójának új hullámához.

A szemiotika esetében azonban más volt a helyzet. Ahhoz, hogy Voigt Vilmos szemiotikai kutatásainak és tudományszervező tevékenységének jelentőségét jobban meg tudjuk ítélni, egy távlatosabb áttekintésre van szükségünk. A huszadik századi szemiotika fejlődésében három fő irányzat rajzolódott ki: a főleg francia nyelvterületen kialakult saussure-ista–strukturális irányzat, amelynek fő vizsgálódási területei a nyelvészet mellett az irodalomtudomány és később a társadalomtudományok voltak; az amerikai Charles Sanders Peirce filozófustól és szemiotikustól származtatható, az elméleti szemiotika alapjaira koncentráló irányzat, amely eleinte főleg az angolszász országokban bontakozott ki; és végül a

kelet-európai szemiotika, amelynek olyan fontos műhelyei voltak, mint a Prágai Kör, a Moszkvai-Tartui Iskola, vagy a lengyel logikai iskola és az orosz irodalomtudományi formalisták által inspirált lengyel formalista iskola. Ezek az irányzatok különböző pozíciókból indultak és eltérő dinamikával fejlődtek és ütköztek vagy fonódtak össze egymással, ami gyakran teremtett bonyolult helyzeteket. A hidegháborúval együtt járó ideológiai harcok csak még tovább nehezítették a tudósok dolgát. Ebben a korszakban hazánk a kelet-európai országok tömbjébe volt integrálva, így a szintén idetartozó országokból induló hatásokat e tudományterületen könnyebben be lehetett fogadni. Saussure kiemelkedő nyelvészeti teljesítménye okán pedig a nevéhez kapcsolt szemiotikai irányzat hatásai is megjelenhettek a hazai tudományos szakirodalomban a hatvanas és hetvenes években. E három fő irányzat erőterében kezdtek kibontakozni a hazai szemiotikai kutatások és Voigt Vilmos ezekbe kapcsolódott be a hatvanas években. Ő már a második világháború után tevékenykedő hazai szemiotikusok második generációjához tartozott. Együtt dolgozott – többek között - az első generáció olyan jeles képviselőivel, mint Papp Ferenc nyelvész, aki az első, teljesen szemiotikai tárgyú tanulmányt publikálta magyarul 1963-ban, valamint Kanyó Zoltán irodalomtörténész és Józsa Péter szociológus és filmesztéta. Az ő munkásságukhoz és nemzetközi kezdeményezésekhez kapcsolódva a gyorsan kibontakozó szemiotikai élet fókuszpontjába került. Kiváló szervezőképességének köszönhetően a tudományág újólagos meghonosítása és korai intézményesülése a göröngyös és göröngyösített terepen fokozatosan előre haladt. A nemzetközi kapcsolatok kiépítése és fenntartása, amire Voigt Vilmos mindig különös figyelmet fordított, a hatvanas években már elkezdődött, és azután egészen a rendszerváltásig, sőt még azt követően is kulcsfontosságúnak bizonyult a hazai szemiotika fejlődésében. Ez eleve megakadályozta az olyan elkényelmesedést és provincializálódást, amelyek következtében helyi érdekek miatt a szemiotikai kutatások leragadhattak volna valamilyen szakterület dogmái mellett. A nemzetközi trendekhez való kapcsolódásokon belül ő nagyon figyelt az újdonságokra, köztük a módszertani változásokra is. Széleskörű nyelvtudása ebben is segítette. A rendszerváltás előtti világban alkalmazkodott a korabeli ideológiai kényszerek egyikéhez-másikához, de soha nem hódolt be azoknak. Az ebben a korszakban megírt *Bevezetés a szemiotikába* című könyve, amely ilyen címmel az első kiadás volt, egyszerre számított úttörő munkának és bizonyult a korszak legjelentősebb hazai szemiotikai alkotásának. Ebben még a saussure-i gyökerű strukturalista szemiotika és a kelet-európai szemiotika témakörei domináltak, amelyek szorosan kapcsolódtak a nyelvészeti, néprajzi, folklorisztikai és irodalomtudományi kutatásokhoz.

A hatvanas és különösen a hetvenes években a nemzetközi szemiotikai kutatások fellendülése jelentős részben annak tudható be, hogy az Egyesült Államokban befejeződött Peirce műveinek első, bár nem teljes kiadása, és ennek következtében az ő korszakalkotó szemiotikája fokozatosan elérhetővé vált. Az életmű erősen töredékes szerkezete mellett a korszak ideológiai gyanakvásai is akadályozták a gyors és széles körű kelet-európai recepciót. A peirce-i eredmények értelmezése és recepciójának kiszélesedése, ahogy műveinek kronológiai kiadása, a mai napig tart. E téren már a rendszerváltás előtt létrejött a közvetlen kapcsolat a hazai és az amerikai szemiotika között, mert Voigt Vilmos és kollégái a magyar származású Thomas Sebeokkal is felvették a kapcsolatot, aki a Bloomingtonban levő Indianai Egyetemen nyelvészként és szemiotikusként dolgozott. A nemzetközi szemiotikában az amerikai irányzat fokozatosan felnőtt a saussure-i strukturalista irányzat mellé, majd egyre határozottabban annak a riválisává vált. Napjainkban már a peirce-i irányzatnak a dominanciájáról beszélhetünk annak ellenére, hogy a másik két irányzatnak is jelentős tábora van. E gyakran változó és bonyolult világban Voigt Vilmos képes volt a megújulásra, és saját nézeteinek felülvizsgálatára a kutatások pontossága érdekében. Nemzetközi elismertségét később az is jelezte, hogy e tudomány vezető folyóirata, a *Semiotica* szerkesztősége az ezredforduló után a folyóirat egyik számát neki ajánlotta.

A szemiotika kelet-európai irányzatának képviselői, akiket a rendszerváltás előtt a tudományos támogatások gyengesége és az ideológiai akadályoztatások egyaránt hátráltattak, egyenlőtlen versenybe kerültek és fokozatosan lemaradtak, bár a fontosabb eredményeiket (például Bahtyin és Lotman gondolatait) a másik két irányzat képviselői is elkezdték a saját rendszereikbe integrálni. Voigt Vilmos, aki hajlamos volt a szemiotika terén a hatékonyságra helyezni a hangsúlyt, korai munkásságában e téren is főleg a saussure-iánus–strukturalista irányzat és a kelet-európai irányzat eszközkészletéből merített. Nagyon jelentősek azok az írásai is, amelyek e két nagy irányzat történetével és hazai recepciójával foglalkoznak. A rendszerváltás után a nemzetközi szemiotikai életbe a korábbinál intenzívebben bekapcsolódó fiatal magyar kutatók már elsődlegesen az amerikai és a francia irányzat által meghatározott erőterbe léphettek be. Mindenekelőtt Voigt Vilmos érdeme az, hogy ebben az újrakezdésben a fiatalabb nemzedékek tagjai úgy vehettek részt, hogy megfelelő tájékozottsággal rendelkeztek és erős tudományos támogatást tudtak a hátuk mögött.

A hazai szemiotikusok nemcsak a tudományos célok meghatározása és a módszertan ügyeiben köszönhetnek sokat neki, hanem a már említett intézményesülés területén is. Az 1968-ban létrehozott Interdiszciplináris Művészetelméleti Munkabizottságból mint elődszervezetből alapították meg az első „szemiotikai bizottságot” 1973-ban és ennek Voigt Vilmos lett a vezetője fiatal kora ellenére. A Szemiotikai Munkabizottság azután az MTA szervezetén belül a Művelődéstörténeti Osztályközi Állandó Bizottságba került. Ezt a Munkabizottságot is a rendszerváltás után még sokáig ő vezette. Mindkét intézmény nagyban hozzájárult, hogy a szemiotikai élet szervezettebbé váljék, és emellett a korai szemiotika néhány vadhajtása vagy félreértelmezése eltűnjék vagy háttérbe szoruljon. Emellett e két intézmény hathatós támogatást tudott nyújtani a rendszerváltás után megújuló és kibővülő nemzetközi kapcsolatokhoz.

Miközben a szemiotikát sokan elhagyták a kilencvenes években lezajlott felvirágzását követő apály időszakában, Voigt Vilmos tovább folytatta a kutatásait és irányította a hazai szemiotikai életet. Sőt, ekkor írta meg szemiotikai főművét, a *Bevezetés a szemiotikába* című művének második kiadását (2008), amely tartalmi gazdagságában és témapalettáját tekintve messze meghaladta az első kiadást. Szép példája ez annak, hogy idősebb korában is képesnek bizonyult az új eszmék és irányzatok felé fordulni. E könyvében már részletesen bemutatta és kiemelkedő teljesítményként méltatta Peirce szemiotikai rendszerét is. Emellett a szemiotika másik két említett fő irányzata is helyet kapott ebben a műben. Ez a munka nélkülözhetetlen forrása marad a hazai szemiotika történetének, hiszen az olvasó első kézből kapja a fontos információkat. De ugyanúgy nagy haszonnal forgathatja az is, akit a nemzetközi szemiotika elmúlt hatvanöt évének története érdekel.

Voigt Tanár Úr gyakran megnyilvánuló, olykor finoman ironikus, ritkábban szarkasztikus humora jól ismert volt, és egyfajta kötőanyagként is működött az általa kialakított vagy támogatott és látogatott közösségekben. Elképesztően széleskörű szakmai tudása mély emberismerettel társult, amely nagyon tömör és pontos jellemzésekben öltött formát. Mindig megadta a támogatást annak, akit erre szakmailag alkalmasnak tartott. Kritikus véleményeit alapos megfontolás után, röviden és visszafogottan fogalmazta meg. Magatartását hivatkozás nélküli, következetes tisztesség jellemezte.

Távozásával kiemelkedően eredményes korszak ért véget a hazai szemiotika történetében. Gondolkodnunk kell a folytatáson és a kapott gazdag örökség méltó felhasználásán.

Szívós Mihály DSc

Filozófus, szemiotikus, szociológus